

військовополонених. Радянська влада використовувала мешканців таборів традиційно – була сформована 25-тисячна армія військовополонених для будівництва залізниці Новоград-Волинський–Корець–Львів. Втрати Червоної армії під час походу становили 737 убитих і 1826 поранених.

Загальна кількість трофеїв досі невідома. Але маємо звіт командування 5-ї армії про вивезені на свою територію 64 паровози, 70 пасажирських і 1130 критих вагонів, 534 платформи, 609 вуглярок, 104 цистерни. Окремо були захоплені 2174 вагони з цукром, вівсом, зерном, борошном, спиртом, рудою, залізом, вугіллям, коксом. Окрім того, до рук червоноармійців потрапили кінний завод і багато великої рогатої худоби. Воєнними трофеями стали більш як 900 гармат, понад 10 тис. кулеметів, майже 300 тис. гвинтівок, понад 150 млн набоїв, майже 1 млн снарядів та близько 300 літаків. Серед трофеїв і бойових заслуг у Тернополі за червоноармійцями було роззброєння двох польських ПІХОТНИХ ПОЛКІВ, артилерійського полку і "значної кількості льотного складу авіації".

Про мародерство під час вересневих подій 1939 р. знайдено в радянських історичних публікаціях побіжну згадку. І то правдивий зміст відкривається тільки при пильному та вдумливому прочитанні сухого викладу офіційного документа. Отже, прикордонники Ямпільського загону повідомили, що 20 вересня в с. Молотків на Лановеччині (навпроти застави "Лисогірка", нині однойменне село належить до Хмельницької обл.) група невідомих під виглядом червоноармійців біла селян, проводила обшуки, відбирала зброю. Дивне твердження. А кому ще під виглядом червоноармійців треба було бити цих селян, як не самим червоноармійцям? Про ганебну поведінку "визволителів" свідчать архівні матеріали, що протягом тривалого часу були приховані від громадськості. З однаковою легкістю більшовики розстрілювали і чужих, і своїх.

Таким чином, воєнна операція Червоної армії пришвидшила воєнну поразку Польщі та змусила польське військово-політичне керівництво передчасно залишити Тернопільщину, та й країну загалом й евакуюватися ввечері 17 вересня до Румунії Її прямим наслідком стало включення західнобілорус. та західноукр. земель до складу СРСР.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережанська земля. Т. 3: Книга пам'яті. Тернопіль: ВАТ ТВПК "Збруч", 2006. С. 184-524.
2. Буртник В. Шлях до волі. Нариси національно-визвольної боротьби на Тереківщині. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 336.
3. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. С. 307.
4. Західна Україна під більшовиками. 1939–VI. 1941. С. 316.
5. Збаражчина: Збірник статей, матеріалів і споминів. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. Т. 1. С. 89;
6. Книга пам'яті Збараського району. Тернопіль: ВАТ ТВПК "Збруч", 2006. С. 523–547.

Стецюк Ю.

Науковий керівник – проф. Л. М. Алексієвець

РОЛЬ КРАЇН–УЧАСНИЦЬ У ПОДІЛАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Усю світову історію можна вивчати як історію воєн, в результаті яких, на карті світу то зникали, то з'являлись держави. Ситуація, коли одна держава зникає, стає пусткою на карті, втрачає незалежність в результаті договорів інших держав (особливо часто імперій) — доволі не часте явище, тому завжди буде цікавити науковців, зокрема істориків. Проблема поділу Речі Посполитої між Росією, Австрією і Пруссією завжди буде актуальна, позаяк наслідки поділу вплинули на їх вирішальну перевагу на континенті, особливо в Центрально–Східній Європі. Саме тут встановлено неподільне панування трьох імперій аж до початку ХХ століття, які заблокували процеси розвитку демократії. До того ж, слід зазначити, що «польське питання» завжди було не тільки актуальним, але й значно гострим, заполітизованим в окремі періоди.

В українській історіографії поділи Речі Посполитої висвітлені в контексті українського питання, польське питання ж — є мало висвітленим. Російська історіографія на поставлену проблему дає відповіді, вигідні їй, що мало відповідають історичній реальності і є не зовсім

об'єктивними. Згадаймо працю російського історика Соловйова С.М «История падения Польши» чи, наприклад, Погодіна М. П «Исторические размышления об отношениях Польши к России» [10, с.78]. В російській історіографії проблема також висвітлювалась такими вченими: Татищев С., Данилевський М., Караєв Г. та ін., [10] про аналіз концепцій яких, йтиметься далі у тексті.

Отож, щоб відповісти на питання, хто і якою мірою винуватий, потрібно з'ясувати, які ж події могли вплинути на зникнення Річ Посполита з карти Європи.

Велика Польсько-Литовська держава була своєрідним анклавом, в якому увага більше приділялася внутрішньополітичному становищу. Річ Посполита намагалася не втручатися в суперечки між державами, зберігала нейтралітет у війнах, не зміцнювала оборонний потенціал країни. Вважалося, що змищення військової могутності сусідніх країн не є загрозою для Речі Посполитої, за умови, коли вона перша не спровокує конфлікту і воєнних дій [2]. Популярною була думка, що Австрії, Росії, і Пруссії було вигідне існування буферної держави, як Річ Посполита. Шляхетський парламент занепадав, а, отже, і джерело нових змін, яких так потребувало суспільство; унеможлиблювалося ефективно управління державою, хмизу у вогонь додавала безініціативність правлячих кіл і певна боязкість до нових змін (боялися порушень «золотого права»). Самовпевненість щодо міжнародної політики не виправдалася. Претекст для втручання і ліквідації було сформовано...

Після смерті короля Августа III в країні почалась політична і династична криза, внаслідок чого між магнатськими угрупованнями загострилася боротьба за владу. В сусідніх країн визріла ідея посадити на трон «свого» короля, але згідно російсько-пруської домовленості престол повинен був посісти один із «П'ястів», тобто хтось із поляків. З ініціативи Катерини II, на польський трон був посаджений Станіслав Понятовський, не через сентименти імператриці (Понятовський колишній фаворит імператриці), а через гостре бажання посилити впливи в країні Російської імперії, перетворивши короля на маріонетку. Для виборів короля не шкодував російський двір матеріальних витрат, зробили усе, щоб шлях його до влади був гладеньким. За висловом самого короля, це були одні з найспокійніших виборів за всю історію Речі Посполитої. Насправді становище короля не було затишним. За чотири роки правління здобув собі ворогів серед колишніх прихильників, розчарував «дисидентів», розлютив Фрідріха II [1].

Катерина II теж розчарувалась в Понятовському, оскільки він вирішив спрямувати свої реформи на посилення своєї влади, збільшення чисельності армії, що не було потрібно імператриці, також обмежити використання «*liberum veto*», на яке імператриця ще могла згодитись [6]. За весь період правління короля простежується роздвоєність політичних поглядів: хотів проводити реформи для модернізації і виходу держави на новий рівень, водночас боявся імператриці.

Хаос в Речі Посполитій майже повністю влаштував російську імператрицю, яка хотіла зберегти протекцію для максимального визиску країни і безкінечних маніпуляцій, хоча й назривала в закритих колах ідея для повної анексії. Але в умовах ведення війни з Туреччиною та можливості активнішого втручання Франції в Катерини II не було впевненості в збереженні свого домінуючого впливу в Речі Посполитій. Небезпека зближення Австрії й Пруссії та їх утручання у війну на боці Туреччини змусили Росію відмовитися від політики збереження цілісності Речі Посполитої. Росія намагалась втягнути Австрію Пруссію в орбіту своєї політики [5]. Ініціатор першого поділу став Фрідріх II Вільгельм, який хотів не допустити посилення Російської імперії, особливо після розгрому Барської конфедерації, що дуже турбувало короля [7]. Марія -Терезія приєдналася в лютому 1772 року. Усе було вирішено за винятком деталей. Росія отримала найбільшу територію – 92 тис. кв. км із населенням 1300 тис. осіб. Захоплена Австрією Мала Польща (83 тис. кв. км, 2650 тис. осіб) була провінцією багатою й густонаселеною. Пруссії відійшли найбагатші та стратегічно важливі провінції: Гданське Помор'я і Велика Польща [7]. 25 липня 1772 р. в Петербурзі відбулося підписання двох секретних конвенцій: першої – між Росією та Пруссією, другої – між Росією й Австрією, а 5 серпня 1772 р. – конвенції між Росією, Австрією та Пруссією про поділ Речі Посполитої [8].

Стурбований такими подіями польський король намагався знайти підтримки в допомозі сусідніх держав. Великі надії він покладав на Австрію, прислав туди посольство на чолі з

Анджеєм Огінським, який повинен викласти прохання про згоду на австрійське посередництво в переговорах із Росією й Пруссією, за умови дотримання територіальної цілісності та незалежності Речі Посполитої [7]. Але з тієї візії у Відень не отримав Понятовський нічого.

Перший поділ примирив опозиційні настрої в обкрайній Польщі. Практично без опору сприйняв акт поділу сейм, скорумпований і заляканий. Ще з моменту вступу на трон Станіслава Понятовського, країна стала сферою впливу виключно Росії, з 1775 року цей вплив посилюється, набирає міцніших обрисів. Тепер у найважливіших питаннях король мав радитися з думкою російського посла Отто Штакельберга [11]. Поділ, здійснений країнами-сусідами й нездатність Речі Посполитої чинити опір загарбникам, стали великим потрясінням для її громадян. Поділ поставив під сумнів популярне раніше твердження, слабкість держави є гарантом зовнішньої безпеки («Польща безвладдям сильна»). Нове покоління польських політиків, задивлене в ідеї Просвітництва, вирішило скористатися новим протистоянням Росії і Туреччини (1787 —1792). Станіслав Понятовський, будучи обмеженим у діях, теж хотів модернізації держави. Вплив Росії в Польщі падав. У зв'язку з внутрішньополітичною ситуацією, яка складалася в Польщі, зумовлену російсько-турецькою війною, в країні відроджується суспільна думка.

Король не міг собі уявити, що реформи можна провести і без згоди на те Катерини II, а вона послідовно проводила політику, скеровану на втримання протекторату над слабкою Річчю Посполитою [2]. Позицію короля, ненависного шляхетським консерваторам, у державі додатково послаблявав його конфлікт з проросійськи налаштованою опозицією [11].

Політична ситуація в Європі під кінець вісімдесятих років XVIII ст., дозволила збільшити поле маневру дипломатичного короля. В нокауті війни, а саме в 1787 році король запропонував імператриці Росії союз, на умовах: Польща надає військову допомогу Росії під час війни взамін на згоду проведення реформ, зокрема збільшення військового потенціалу країни. Для Польщі цей договір був вигідний тим, що він міг ліквідувати, можливо, і примарно, загрозу нового поділу, і активнішу участь держави на міжнародній арені. Росія ж отримала б гарантію внутрішнього спокою в країні [11]. Укладанню союзу всіляко намагався перешкодити прусський король, так як Росія, як союзник Польщі не допустила б нового поділу. Оскільки імператриця довго вагалась і все-таки не виявила зацікавлення до союзу, ініціативу перехопили прихильники реформ, порізнені з королем. Прихильники реформ у свої намірах поклалися на Фрідріха Вільгельма II, який хотів посилити свій вплив у внутрішньополітичному житті, тим самим зменшити позиції Росії. У прусського короля визрівала нова ідея поділу Польсько-Литовської держави. Оборонний союз, укладений між Річчю Посполитою і Пруссією, мав стати гарантом непорушності цілісності держави [2]. Діяльність Чотирилітнього або Великого сейму 1788-1792 рр. реалізував важливі державні реформи Речі Посполитої, оголосив конфедерацію, став ключовою віхою в історії російсько-польських відносин, сформувавши їх розвиток у наступні роки. В перші ж тижні роботи сейму викристалізується вихід Речі Посполитої із сфери впливу Російської імперії, який до цього часу вважався нездійсненим. Варто зазначити, що Конституція 1791 року, прийнята сеймом стала однією з найважливіших постанов сейму, найпрогресивнішою. Конституція 3-го травня формувалася з думкою про збереження вільності, цілісності й незалежності Речі Посполитої, шляхом реформ. Очевидно, що Конституція була невідгідна Росії, яка хотіла збереження анархії і ніяк не очікувала модернізаційних спроб, внаслідок яких зміцніла б Польща. По мірі зовнішньополітичного спокою в імперії Катерина II почала діяти. Цього разу вона використала надійних їй традиціоналістів — ідейних противників реформ, які вважали імператрицю гарантом збереження «золотих вольностей».

Невдоволення частини шляхти Конституцією 3-го травня 1791 р. привело в 1792 р. до Торговицької конфедерації. Далі простежується певний ланцюжок подій: конфедерація призвела до російсько-польської війни 1792 року, війна — до другого поділу 1793 року, поділ — до народного повстання під проводом Костюшка 1794 року, повстання — до третього поділу і ліквідації держави.

12 січня 1793 р. між Росією й Пруссією була укладена конвенція про другий поділ Польщі, без участі у ньому Австрії. 22 липня 1793 р. в Гродні делегація сейму до російського посланця Я. Сіверса підписала договір, у якому віддавала Росії частину території Великого князівства Литовського зі зреченням від усіх прав і претензій на неї [5]. Росія отримала Волинь, Поділля та частину Полоцького воєводства (на лівому березі Західної Двіни), Вітебський і

Оршанський повіти Вітебського воєводства; Мінський та Мозирський повіти Мінського воєводства; Віленський і Пінський повіт Брестського воєводства. Пруссія отримала всю територію Великопольщі і частину Мазовії.

До третього поділу приєдналась Австрія, яка не хотіла посилення Пруссії і Росії за рахунок нових територій. 24 грудня 1794 р. в декларації урядів Росії й Австрії про підготовку третього поділу Речі Посполитої його причиною названо необхідність, яка змушувала монархів вдатися «до приборкання і припинення заколоту», що виявилися згубним й небезпечними для сусідніх із Польщею держав [7]. 24 жовтня 1795 р. підписано конвенцію між Росією, Австрією й Пруссією про остаточний поділ Речі Посполитої; ратифікувати його не було потрібно, оскільки в листопаді король Станіслав Август-Понятовський відрікся від трону. За третім поділом Росія отримала решту земель Великого князівства Литовського, а також Курляндію. Австрії дісталися воєводства Краківське, Сандомирське й Люблінське, Пруссії – решта частина Польщі. Поділи Речі Посполитої різко змінили не тільки політичну карту Європи, але й вплинули на історичну долю народів Центральної і Східної Європи, тому проблема поділів довго була актуальна для істориків різних країн, особливо країн-учасниць і безпосередньо Польщі. Російська історіографія на проблему поділів Речі Посполитої дає ряд концепцій, які певною мірою доповнюють одна одну.

В інтерпретації російської історіографії проблеми поділів зводяться до двох напрямів: ліберального, яка лояльніше розглядає процеси як власної, так і польської історії; консервативного, який уособлює в собі радикальні й безальтернативні погляди. М. О Коялович доводить відсутність здатності у поляків до державного будівництва тим, що не використали даних історією шансів. Оцінки польського національного характеру С. М Соловйова представлені полонофільськими позиціями [10]. М. Погодін у своїй статті «Исторические размышления об отношениях Польши к России», послідовно проводив ідею про те, що в результаті поділів Речі Посполитої Російська держава повернула те, що їй належало, досить різка відповідь західноєвропейським історикам. Ліберальна історіографія відзначала, що політичний устрій Речі Посполитої довів народ країни до повної байдужості і апатії щодо справ держави, що виявилось в ті моменти історії Польщі, коли рух народу був необхідний [10]. Власне, такий підхід до проблеми є доволі правдивим, оскільки байдужість народних мас, дійсно зумовлювалася нелюбов'ю до шляхетського стану, який був панівним у сеймі. Проте, слід врахувати, що такий виклад проблеми є однобоким, так як падіння великої держави не могло бути спричинене тільки однією причиною, не враховуючи зовнішнього чинника, який відіграв вирішальну роль. На наш погляд, варто зазначити, що ліберальна історіографія, хоча доволі помірковано висвітлює проблему, проте часто ухиляється від об'єктивної оцінки російської політики щодо Польщі, надаючи перевагу суб'єктивності. Часто історики покладають відповідальність поділів виключно на Пруссію. Були й ті, хто вважав поділи не перемогою, а поразкою Росії, яка програла Пруссії. Так, наприклад, російський історик В. Ключевський поклав відповідальність першого поділу на пруського короля Фрідріха II. Загальноприйнятим положенням в російській історіографії як консервативної, так і ліберальної є положення про католицьку реакцію в Польщі, як одну з причин поділів Речі Посполитої. Частина представників ліберальної історіографії (В. А. Мякотін, В. А. Більбасов, М. І. Караєв) побачили в зіткненні Польщі і Росії боротьбу двох сусідніх держав за свої корисливі інтереси, де релігійна нетерпимість обох держав була присутня [10]. Цілком передбачливою є така позиція історіографів, адже часто релігійна нетерпимість призводила до великих катастроф, і релігійне питання є важливим аспектом проблеми.

У польській історіографії проблемі поділів Речі Посполитої і російсько-польських відносин надається багато уваги. Варто згадати праці польських істориків Л. Кондзелі, Т. Цегельського; німецьких дослідників М. Мюлера, К. Цернака. В монографії Т. Цегельського і Л. Кондзелі проблема європейської рівноваги набирає більшої обґрунтованості і пов'язується з проблемою політики експансії абсолютистських режимів, яке виразилось в територіальному захваті [9]. Для польського самосвідомості поділи стали великою моральною і культурною травмою, адже їм тепер потрібно було забути про ідеали і традиції Заходу.

Проблема впливу поділів Речі Посполитої на подальшу долю Європи є однією з важливих, тому знаходить аналіз в європейській історії [10]. Проблема розглядається на тлі європейської політики. Пруська і австрійська, як і російська історіографія виправдовує свої

вчинки. В свої виправдання Австрія згадує про приналежність у XIII–XIV ст. до Угорщини Галицького князівства, а Пруссія виставила себе спадкоємицею ордену хрестоносців. На наш погляд, важливою і об'єктивною є праця «Історія пруської монархії» графа Мірабо, який стверджував, що «неможливо, і гідним осуду» виправдовувати договори про поділ, «що забезпечили Європі рабський мир» [1].

Відповіді на питання про причину катастрофи з'явилися швидко. Одними з перших їх дали противники реформ, часто, хоч і не завжди пов'язані з Торговицькою конфедерацією. Їхнє пояснення було простим: провину за поділи несуть прихильники реформ, які замахнулись на досконалий лад й викликали гнів Катерини II. На думку патріотів вина торговичан полягала в гальмуванні реформ й надали вигідний претекст для інтервенції. Але їхні дії не спричинили б таких наслідків, якби не агресивна політика сусідніх держав [2]. Велику роль в падінні держави відіграла збайдужіла шляхта, яка боялась за власні інтереси, і крок до реформ виявився запізнілим.

Отже, наприкінці XVIII століття, у зв'язку з домовленостями великих абсолютистських імперій: Російської, Прусської і Австрійської, з карти Європи зникла одна з найбільших країн континенту з традиціями, що сягали X століття. Кожна з країн-учасниць отримала нові території, нові можливості, що в загальному означали панування трьох антагоністичних імперій в Європі. Історіографія безпосередньо країн-учасниць дає суб'єктивний аналіз проблеми, з метою виправдання своєї загарбницької політики. Трагедія польського народу, що перепліталася з тріумфом трьох імператорів разом з Великою французькою революцією стала однією з найважливіших подій століття, що накреслила новий хід розвитку історії. Річ Посполита Обох Народів так і не втілила у життя ідею перетворення на імперію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі. Київ: Основи, 2008. 1081 с.
2. Польша— нарис історії / за ред.: В. Менджецького, Є. Брацисевича. Варшава, 2015. 367 с.
3. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. Москва: Юрид. лит., 1980. 564 с.
4. Воспоминания князя Станислава Понятовского (1776–1809 гг.)/Н. Шильдер. Русская старина. Санкт-Петербург, 1898. Т. 95, № 9. С. 565–592.
5. Западные окраины Российской империи/под. ред. М. Д. Долгоилова и А. И. Миллера. Москва: НЛО, 2006. 608 с.
6. Зелинская З. Проблема русско-польского союза в первые годы правления короля Станислава Августа. Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой. Москва: Ин-т славяноведения РАН, 1999. С. 102–119.
7. История внешней политики России. XVIII век. (От Северной войны до войн России против Наполеона). Москва: Междунар. отношения, 1998.
8. Носов Б. В. Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг. Москва: Индрик, 2004. 728 с.
9. Носов Б.В. Разделы Речи Посполитой и русско-польские отношения второй половины XVIII века в зарубежной литературе(1970-е —начало 1990-х годов).Славяноведение.1993. №5. С.86-101.
10. Кручковский Т.Т. Проблемы разделов Речи Посполитой в русской историографии второй половины XIX —начала XX века. Славяноведение.1993. №5. С.76-86.
11. Россия, Польша, Германия: история и современность европейского единства в идеологии, политике и культуре. Москва: Индрик, 2009. 368 с.
12. Соловйов С. История падения Польши.Т.16: Москва, 1995.

Ткач Ю.

Науковий керівник – доц. Григорук Н. А.

МАРСЕЛЬЄЗА ЯК СИМВОЛ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ:

ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОСТІ

Ніколи мистецтво не буває настільки близько до народу, ніколи воно не має настільки великий вплив, ніколи не пов'язане з настільки широкими масами, як під час революції. Певною мірою це підтверджується досвідом французької буржуазної революції. Найвідоміша пісня Великої французької революції – “Марсельєза” – вже кілька століть залишається